

ГРАМАТИКА. ІСТОРІЯ МОВИ

Галина Котовські

СИНОНІМІЯ МОДАЛЬНО-ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ
ТА ВІДДІЄСЛІВНИХ ДЕРИВАТИВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Проблема синонімії, що є предметом багатьох лінгвістичних досліджень, найбільш ґрунтовно вивчена у лексиці. Проте термін синонімії у сучасному мовознавстві використовується стосовно різних аспектів мови. Внаслідок цього арсенал мовознавчої науки поповнився термінами „граматичні”, „синтаксичні”, „словотвірні”, „фразеологічні” синоніми. У нашій статті розглядається синонімія модально-пасивних конструкцій і прикметникових утворів, тому мова йтиме про граматичні синоніми.

Предметом дослідження постають віддієслівні деривати на *-bar*, *-lich*, *-abel*, *-ibel*, *-sam*, *-fähig*, *-wert*, *-würdig*, рефлексивні конструкції та *sein+zu+Inf.*, *sich lassen+Inf.* ґрунтовне вивчення згаданих синтаксичних одиниць, як синонімів пасиву, зустрічаємо у Б. Мацке [1; 2; 3; 4]. А. Роттлуф [5] і К.Г. Лаптева [6, с. 14] розглядають співвідношення морфологічної форми пасиву і *sich lassen + Inf.*, Е. Лауренчікова [7] досліджує використання модальних інфінітивних конструкцій у фахових текстах.

Аналіз згаданих віддієслівних дериватів та модально-пасивних конструкцій ми провели за їхніми інтегральними та диференційними ознаками. Спільним для досліджуваних лексичних та синтаксичних одиниць є вираження певного семантичного еквівалента, а саме модально-пасивного значення. Постає питання про семантику пасиву. Стосовно цього існують різні теорії і погляди. На нашу думку, адекватне пояснення пасиву можливе на основі функціонально-семантичного (граматико-лексичного чи граматико-семантичного) поля. Ця теорія знайшла своє відображення у працях О.В. Бондарка [8; 9; 10], Є.В. Гулиги, Є.І. Шендельс [11], К. Зоммерфельда, Г. Шрайбера, Г. Штарке [12] та ін. Незважаючи на різну інтерпретацію теорії поля, в її основу покладений один принцип: в ядрі зосереджується морфологічна категорія, периферію утворюють мовні засоби різних рівнів, що об'єднані спільною семантичною функцією. Із низки мовознавчих досліджень, що стосуються теорії поля, ми зосереджуємось на концепції функціонально-семантичної категорії, яку запропонував О.В. Бондарко.

За визначенням О.В. Бондарка, функціонально-семантичне поле — „система різнорівневих засобів конкретної мови (морфологічних, синтаксичних, словотвірних, лексичних, а також комбінованих — лексико-синтаксичних і т.д.), об'єднаних на основі спільності і взаємодії їх семантичних функцій” [8, с. 21-22].

У морфологічній формі *werden + Part. II*, яка розташована у ядрі функціонально-семантичного поля пасиву, найвиразніше проявляються інваріантні ознаки пасиву — невідповідність синтаксичного підмета і агенса, афікованість пацієнса. Вказані значення виражаються мовними засобами різних рівнів, об'єднаних у функціонально-семантичне поле. До конститuentів поля пасивності належать досліджувані віддієслівні деривати і конструкції, які, крім пасивного значення несуть додаткову семантичну інформацію — модальне значення можливості або необхідності. Наявність модального компонента і вираження пасивного значення дають підстави говорити про синонімію вказаних лексичних і синтаксичних одиниць, про їх взаємозамінність у певних контекстах. Проте розглянемо диференційні ознаки, що впливають на відмінність їхнього функціонування.

Особливість конструкції *sein+zu+Inf.* полягає у латентності і полісемії модального компонента, який може інтерпретуватися як необхідність або можливість. Саме модальна

багатозначність цієї конструкції спонукає мовця до її частого використання, хоча спостерігається і протилежна тенденція: через невизначеність модального компонента ця конструкція витісняється в залежності від комунікативної мети поєднанням модальних дієслів *können, müssen, sollen* із пасивною формою дієслова.

Детермінація модальної семантики залежить не лише від контексту. Згідно з дослідженням Б. Матцке [4, с. 235-237], семантика дієслова, вираженого інфінітивом, може впливати також на модальну ознаку конструкції, в результаті чого впливають три можливості її детермінації:

- а) семантика дієслова допускає реалізацію лише модального значення можливості;
- б) семантика дієслова допускає реалізацію лише модального значення необхідності;
- в) семантика дієслова узгоджується із модальними значеннями можливості і необхідності.

Залежність модального компонента від дієслівної семантики в інфінітиві пояснюється тим, що при реалізації модального значення необхідності проявляється вторинна семантична ознака спонукання або вимоги (завдяки цьому конструкція *sein+zu+Inf.* може розглядатись також як синонім імперативу), яка несумісна із семантикою певних дієслів. У конструкції модального значення необхідності блокують дієслова: *antreffen, sehen, hören, verlieren, verkennen, entbehren* та ін. Наприклад: *jemand ist anzutreffen — j-d kann angetroffen werden*.

На противагу цьому, дієслова *bedenken, tun, verbieten, suchen, rächen* та ін. допускають семантичну ознаку вимоги і в конструкції реалізують модальне значення необхідності. Наприклад: *etwas ist zu bedenken — etwas muss bedacht werden*.

Більшість дієслів узгоджується із модальними значеннями можливості і необхідності. У таких випадках модальний компонент детермінується контекстуально. До цієї групи дієслів належать *überwältigen, regulieren, zeichnen, waschen, klären, verkaufen* та ін.

Неоднозначність модального компонента *sein+zu+Inf.* може призвести до помилкової інтерпретації, непорозуміння. Тому вживання цієї конструкції передусім обмежується у фаховій літературі. Проте, для уникнення безпосереднього вираження наказу чи вимоги за допомогою дієслова *müssen*, у розпорядженнях і вказівках часто використовується *sein+zu+Inf.*, що дає можливість сформулювати вимогу у м'якій формі [3, с. 72-74].

Наступна конструкція *sich lassen+Inf.* виявляє семантичні особливості, пов'язані із багатозначністю дієслова *lassen*, яке виражає можливість, спонукання, дозвіл. У таких реченнях, як:

Es lässt sich denken.

Die Operation lässt sich nicht mehr umgehen.

Die Maschine lässt sich einschalten.

Lassen виражає можливість виконання дії над пацієнсом — синтаксичним підметом — і слугує для побудови модально-пасивної конструкції. Тут прослідковується певне обмеження. Пацієнс не може виражати семантичної ознаки „людина”. У протилежному випадку реалізуються інші значення *lassen*: спонукати, давати дозвіл.

Sie läßt sich nicht täusche — sie läßt nicht zu, dass sie getäuscht wird. Er läßt sich die Haare schneiden — er veranlaßt, dass ihm die Haare geschneitten werden [5, с. 336].

Близькими за структурою і семантичним наповненням є рефлексивні конструкції: *das Hemd pflegt sich leicht; der Wein trinkt sich gut; die Schrift liest sich gut*. Вони вживаються обов'язково у поєднанні із прислівниками *gut, leicht, schwer*. Наприклад: *das Hemd pflegt sich, der Wein trinkt sich* — такі речення граматично некоректні. Безособові конструкції, як: *es wohnt sich hier gut, es erholt sich gut* до числа модально-пасивних не зараховуються.

Особливість віддієслівних прикметникових утворів на *-bar, -lich, -abel, -ibel, -sam, -fähig, -wert, -würdig* полягає у здатності внаслідок синтаксичної компресії конденсувати модальну та пасивну семантику в одній лексемі. Завдяки цьому досліджувані деривати є особливим засобом вираження відповідного семантичного еквівалента. Аналіз 4210 ілюстративних прикладів із електронного текстового корпусу „Mannheimer Corpora geschriebener Sprache“ (www.corpora.ids-mannheim.de) показав, що згорнута синтаксична структура, яку несуть у собі прикметникові утвори із модально-пасивним значенням, у реченні зазнає різнопланових модифікацій:

1. **Синтаксичної** (внаслідок вживання досліджуваних дериватів у різних синтаксичних функціях). Наприклад:

Unhaltbar ist nach Häfners Ansicht die Annahme, dass das Schicksal von seelisch erkrankten unabänderlich sei (H85/JM2.12654, Mannheimer Morgen (1985, Medizin), 12.09.85, S.16, Zi übernimmt die Auswertung) — у функції предикатива.

...dahinter, daheim kämpft jeder mit den Lasten des Alters und je nach Biografie mit dem unauslöschlichen Alptraum seiner Jugend (E99/FEB.02751 Züricher Tagesanzeiger, 01.02.1999, S.49, Ressort: Kultur; Romane fernab und um die Ecke) — у функції означення.

Doch erst Anfang letzten Jahres geriet er unentrinnbar in den Drogensumpf (MMM/911.43460: Mannheimer Morgen, 20.11.1989, Weltwissen; Träume des Bösen) — у функції обставини способу дії.

2. **Лексико-граматичної** (завдяки здатності цих дериватів утворювати ступені порівняння). Наприклад:

Es geht dem Künstler darum, Unsägliches etwas fassbarer zu machen (E96/NOV.29017 Züricher Tagesanzeiger, 25.11.1996, S.55).

Noch ist der Mensch der flexibelste Automat (H85/IZ2.330490, Die Zeit (1985, Technik), 08.11.85, S.07, Die Eile kostete viel Geld).

3. **Структурно-морфологічної** (при субстантивзації віддієслівних прикметників). Наприклад:

Soweit sich die Darwischen Gesetze auch auf Branchen anwenden lassen, müssen wir schlußfolgern, dass es die Flexibelsten sind... (C95/MÄR.00929 Computerzeitung, 16.03.1995, S.5).

4. **Лексичної** (завдяки здатності окремих дериватів до часткової втрати лексичного значення і вираження посилення або послаблення іншої ознаки). Наприклад:

Seinen ersten Erfolg hat Porter 1919 mit dem Musical "Hitchy-Koo", das ihn leidlich berühmt macht (M91/106.17510: Mannheimer Morgen, 08.06.1991, Feuilleton; Mister Hundert-Prozent) — послаблення іншої ознаки.

Schüler durfte 1957 den Umzug ins neu erbaute Haus am Goetheplatz erleben, das die Umstellung auf unvergleichlich viel größere Dimensionen verlangte (M95/506.03936: Mannheimer Morgen, 21.06.1995, Feuilleton; Meist vom Glück gesegnet, mitunter auch vom Unglück verfolgt — посилення іншої ознаки.

Можливість модифікувати семантичний еквівалент надає істотних переваг у вживанні прикметникових дериватів порівняно із розглянутими модально-пасивними конструкціями. Для вираження певної семантичної інформації, так званої глибинної пропозиції, в арсеналі кожної мови розроблена своя система засобів мовного вираження — граматичних і лексичних. Прикметникові деривати із пасивним значенням і модально-пасивні конструкції утворені на основі однієї і тієї ж пропозиції, але різняться функціональним навантаженням.

Література

1. Matzke B. Zur Problematik der Passivsynonyme im Deutschen — dargestellt an den Fügungen „Reflexivpronomen + Verb“, „sein + zu + Inf.“, „lassen + sich + Inf.“: Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors. — Jena: Friedrich-Schiller-Universität, 1977. — 130 S.
2. Matzke B. Zu semantischen Regularitäten bei grammatischen Transformationen, speziell zu Regularitäten bei der Transformation von Konstruktionen des werden-Passivs // Jenaer Semantik-Syntax-Symposium: Wissenschaftliche Beiträge. — Jena: Friedrich-Schiller-Universität, 1982. — S. 75-81.
3. Matzke B. Die Modalität der Fügung „sein + zu + Infinitiv“ in juristischen Texten // DaF — 1982. — H. 2. — S. 72-74.
4. Matzke B. Zur Modalität der Fügung „sein + zu + Infinitiv“ und ihrer Beeinflussung durch die Verbsemantik // DaF. — 1982. — H. 5. — S. 235-237.
5. Rottluff A. Zum Verhältnis von werden-Passiv und der lassen+sich+Infinitivfügung als Passivsynonym in eingebetteten Sätzen // DaF. — 1982. — H. 5 — S. 335-340.
6. Лагтева К.Г. Глагол lassen и сочетание с ним в современном немецком языке. — Л.: ЛГУ им. Жданова, 1959. — 15 с.
7. Laurenčikova E. Modale Infinitivkonstruktionen in der Fachsprache Ökonomie // DaF — 1982. — H. 2. — S. 68-69.
8. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. — Л.: Наука, 1984. — 136 с.
9. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. — СПб.: Наука, 1991. — 369 с.

10. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. — Л.: Наука, 1983. — 208 с.
11. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. — М.: Просвещение, 1969. — 184 с.
12. Sommerfeldt K., Schreiber H., Starke G. Grammatisch-semantische Felder//Einführungen und Übungen. — Berlin-München-Wien-Zürich-New York: Langescheidt-Verl., 1991. — 127 S.

Ілюстративний матеріал

Електронний текстовий корпус „Mannheimer Corpora geschriebener Sprache“ ([www.corpora ids-mannheim.de](http://www.corpora.ids-mannheim.de))

Halyna Kotovs'ki. Synonymy of Modal-Passive Constructions and Verbal Derivates in Modern German. Modal-passive constructions and verbal derivates are constituents of the functional and semantic field of the passive and express a common modal and semantic equivalent though simultaneously they manifest differential features. Verbal derivatives are advantageous in usage because they are able to modify the said semantic equivalent.

Валерій Михайленко

РОЗВИТОК СУБСТИТУТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ONE У СТРУКТУРІ ДИСКУРСУ

Історично англійська одиниця *one* (<д-а. *an, ana, ane*, що пізніше розвинулась > *on* до XII ст., а у південно-західному та західному діалектах у XV ст. > *on, oon, uon, won, win*) походить від загальногерманського **ain-oz* < до-загальногерманського **oinus* (порівн.: лат. *unus* < *oinos*) та має відповідні кореспонденції в інших давньогерманських мовах (д-франк. *an*, д-сакс. *en*, давньопівнічногерманська *ein, ein-er*, дат. *een*, шв. *en*, готська *ain-s*). У граматичній системі *one* входить у парадигму числівника та парадигму займенника.

Традиційно одиниця *one*, що має характеристики числівника, виконує квантифікативну функцію у мовній системі, а в структурі речення виконує атрибутивну роль, наприклад:

1. He had gone three miles round one morning. (J. Austine)
2. And you have forgotten one matter of joy to me. (J. Austine)

У цьому випадку *one* — завжди в однині й може бути протиставлене одиницям *other* або *another* у корелятивній конструкції (*the*) *one* ... *the other*; *one* ... *another*, наприклад:

3. It was natural, therefore, that so sociable a spirit as Paynter should fall with one other stranger .. (G.K. Chesterton)
4. Gentlemen used to lie just as schoolboys lie, because they hung together and partly to help one another. (G.K. Chesterton)

Іншою сталою функцією одиниці *one* у мовній системі є узагальнююча [6, с. 392]. У цьому випадку *one* в реченні виконує різну синтаксичну роль, зокрема підмета, додатка, предикатива, наприклад:

5. I thought him very plain at first, but I do not think him so plain now. One does not, you know, after a time. (J. Austine)
6. One hears sometimes of a child being 'the picture of health'. (J. Austine)
7. MrKnightley, in fact, was one of the few people who could see faults in Emma Woodhouse, and the only one who ever told her of them. (J. Austine)
8. I have a great regard for you and Emma; but when it comes to the question of dependence or interdependence. — At any rate, it must be better to have only one to please than two. (J. Austine)

Одиниця *one* у зазначених функціях характеризується відносно широкою сполучуваністю у структурі речення — лівосторонньою (*only one*; *any one*; *no one*; *but one*; *and one*; etc.) та правосторонньою (*one who*; *one whom*; *one of*; *one... other*; *one ... another*; *one by one*; *one or two*; *one + noun denoting living-being, non-living-being, time, distance and weight*). Із 98 випадків уживання одиниці *one* у тексті "Alice's Adventures in Wonderland" by Lewis Carroll виявлено 20 випадків її сполучування з родовим прийменником *of* (порівн.: загальна кількість уживань одиниці *one* у тексті "Emma" by Jane Austine — 414, у тексті "The Crossings" by Winston Churchill — 504, у тексті оповідань "The Wisdom of Father Brown" by G.K. Chesterton — 275).